

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“



In Mesech en Kedar

Wee mij, dat ik in Mesech moet vertoeven, dat ik moet wonen bij de tenten van Kedar.

Ps. 120 : 5 (N.V.)

Psalm 120 opent de rij van de liederen hammaäloth (120—134). O.i. betekent deze term: liederen van de tocht. DE tocht, dat spreekt voor Israël vanzelf, is dan de tocht van Babel naar Kanaän, m.a.w. de terugkeer uit de ballingschap.

We nemen ons uitgangspunt in vs 5 van deze psalm. Daar horen wij de dichter klagen over zijn huidige woonplaats: in Mesech... bij de tenten van Kedar.

Naar **Mesech** (zoon van Jafeth, Gen. 10 : 2) is genoemd de stam en het gebied der Moschoi of Moeski, zoals respectievelijk de oude Grieken en Assyriërs hen noemden, woonachtig ver in het Noorden, in het Arme-nisch hoogland, ten Z.O. van de Zwarte Zee tot aan de Kaspische Zee.

Kedar (zoon van Ismaël, Gen. 25 : 3; 1 Kron. 1 : 29) heeft zijn naam gegeven aan een bedouïnenstam in de Syrisch-Arabisch woestijn, naar de kant van Babel.

Het is duidelijk dat de dichter moeilijk tegelijk in beide — ver uiteenliggende — gebieden gewoond kan hebben. Doorgaans neemt men deze uitdrukking dan ook in figuurlijke zin; de dichter wil dan zeggen: het is mij, als woon ik onder barbaren, tussen „heidenen en Turken“. Maar indien een letterlijke opvatting mogelijk is, ligt deze o.i. toch meer voor de hand.

Deze opvatting is mogelijk indien men in Ps 120 niet ziet een beschrijving van de lotgevallen van een enkele Israëliet, maar van het volk Israël als geheel.

Was niet de **verstrooiing onder de volken** een belangrijk element van de straf waarmee God vanouds zijn volk dreigde ingeval van trouweloosheid? Zo had de HERE het aan het begin van Israël's volksbestaan gezegd, Lev. 26 : 33; Deut. 4 : 27; 28 : 64. Zo was het door Gods profeten herhaald, Jer. 9 : 16; Ez. 22 : 15. En zo had de HERE het ook metterdaad gedaan, Jer. 31 : 10. Verstrooid is Israël onder de volken van het groot-babylonisch rijk, van Mesech in het verre noord-westen tot Kedar diep in het zuid-oosten. Beide gebieden lagen binnen het machtsbereik van Babel. Jer. 49 : 28 v.v. meldt Nebukadnezars overwinning op Kedar, terwijl van diens voorganger Nabopolassar bekend is dat hij „verder in Armenië doordrong dan enig Babylonisch koning voor of na hem“.

Lange, lange jaren (vs 6) heeft Israël gedwongen als **vreemdeling** (zo terecht de S.V. in vs 5) moeten verkeren met deze ongestuvrijde, vijandige berg- en woestijnbewoners. Israël heeft het ondervonden wat het zeggen wilde, de straffende hand te voelen van een God, die Zelf in Kanaän zelfs de rechten van vreemdelingen waarborgde! Gedeporteerde, ongewenste vreemdelingen waren zij geworden: rechtelozen, vogelvrij-verklaarden.

Toen vonden zij de weg terug naar de HERE: in mijn angst (liever: benauwdheid) heb ik tot den HERE geroepen (vs 1).

Tot den HERE — dat zijn de eerste woorden in deze psalm. En wie in zijn benauwdheid tot den **HERE** roept, doet daarmee een appèl op het verbond dat God eens met Zijn volk sloot en waarbij Hij zich onder **deze** naam bekend maakte. Hij beroept zich op Gods eigen beloften, op Gods eigen ontfer-

mende woorden en daden, op „de vrije gunst die eeuwig Hem bewoog“.

Nee, Israël heeft het er niet naar gemaakt, dat God hen horen zal: niet voor niets wonen zij als vreemdelingen in Mesech en Kedar. Maar al stond Israël niet voor zijn woord van trouw — Góð zal Zijn waarheid nimmer krenken, maar eeuwig Zijn verbond gedenken. Is dat niet juist het kenmerkende en heerlijke van het verbond der **genade**, dat niet gefundeerd is in het werk van mensen, maar in Gods genade en Christus' werk? Gods kinderen moeten, zo zij somtijds uit zwakheid in zonden vallen, dan ook niet aan Gods genade vertwijfelen, en niet wanhopen, en ook niet in die zonden blijven liggen. Zij moeten bedenken, dat zij een eeuwig verbond met God hebben. Zij moeten terugkeren tot den **HERE**. Want Hij ontfermt zich genadig op het gebed. Zelfs wanneer in dit gebed dan verder de **HERE** opmerkelijk gemaakt wordt op de benauwdheid, die feitelijk het gevolg van hun zonde is. Ja zelfs wanneer geboden wordt om redding uit die nood! Zó staat het in deze psalm: in mijn benauwdheid heb ik tot den **HERE** geroepen — en Hij heeft mij geantwoord!

Groot was Israël's nood geweest, ook al zijn er maar weinig woorden nodig om haar aan de **HERE** voor te leggen: **HERE**, red mij van den leugenlippen, van de bedriegelijke tong (vs 2). De leugen, gehanteerd door kwaadwilligen, is een vreselijke wapen, vooral wanneer dit wapen gericht wordt op weerlozen. Als openbaring van onbetrouwbaarheid vergiftigt de leugen de samenleving. Even beschamend als verlossend heeft God aan Zijn volk de eed gegeven om waarheid en trouw daardoor te bevestigen, d.i. tot herstel van de samenleving. Maar nu verkeert Israël als vreemdeling onder volken die Gods getuigenissen en Zijn verbondsgeheimen missen. Het leeft jaar in jaar uit tussen mensen die de leugen tot hun dagelijks wapen gemaakt hebben. Die niet schromen om een valse aanklacht door meened te bevestigen. Die elkaar de bal toewerpen en zo de verstrooide en daarom alleen al machteloze Israëlieten kunnen benadelen, beroven, uitplunderen en daarbij tegelijk de kans hebben hen zwart te maken bij een toch al vijandige overheid.

HERE, red mij — het gebed is even kort als veelzeggend. Israël's zonde van trouweloosheid is duizendvoudig op zijn eigen hoofd weergekeerd. Wat had Israël trouwens anders kunnen verwachten toen het gedeporteerd werd naar Mesech, een volk van slavenhandelaars (Ez. 27 : 13), van lieden dus die alom in de geschiedenis berucht zijn om hun wreedheid? En Kedar is al niet veel beter, al is zijn beroep dan niet de slaven — maar de veehandel (Ez. 27 : 21). Want deze in de woestijn rondtrekkende (de **tenten** van Kedar, vs 5) bedouïnen van Arabische herkomst zijn uitermate opvliegend en oorlogszuchtig. De beschrijving die de psalmdichter mede van hen geeft in vs 6 en 7 laat dan ook aan duidelijkheid niets te wensen over: te lang reeds woon ik bij wie de vrede haten; ik ben een en al vrede, maar als ik spreek als ik m'n mond maar open doe) dan zijn zij uit op strijd. Kedar blijkt een waardig zoon van Ismaël: „hij zal een wilde ezel van een mens zijn; zijn hand zal tegen allen zijn en de hand van allen tegen hem“, naar het woord van den Engel des **HEREN** (Gen. 16 : 12) over dezen zoon van Abram en Hagar.

Is het dan een wonder dat Israël opziende na zijn gebed, zich met een ruk tot zijn vijan-

UIT DE INHOUD:

<i>In Mesech en Kedar</i>	E. R. P.
<i>Wat is er gescheid? (III)</i>	C. V.
<i>23.000 of 24.000? (IV)</i>	C. v. d. L. en J. C. v. d. L.
<i>Eenzaam maar niet alleen (VII)</i>	G. P.
<i>„Mij met alle uitverkorenen“</i>	C. P. P.
<i>Voortgaan!</i>	
<i>Persschouw</i>	
<i>Van hier en ginds</i>	
<i>Ingezonden</i>	
<i>Kerknieuws</i>	
<i>Theologische Hogeschool</i>	J. v. B.

den wendt, en hen, met woorden die herinneren aan de aloude eedsformule en de daaraan verbonden zelfvervloeking ingeval van meinedigheid, toebijt: wat zal Hij u geven, en wat zal Hij u toevoegen, gij bedriegelijke tong? Gescherpte pijlen van een held, benevens gloeiende kolen van brem! (vs 3, 4). Gods kinderen zijn niet blind en ongevoelig voor onrecht. Zij hunkeren er naar dat God hun recht zal verschaffen (Luc. 18 : 7, 8) — en niemand die hun dat verbiedt. Integendeel, God verstaat het, wanneer „de zielen onder het altaar“ met luider stem tot Hem roepen: „Tot hoelang, o heilige en waarachtige Heerser, oordeelt en wreekt Gij ons bloed niet aan hen, die op de aarde wonen?“ Openb. 6 : 9, 10. Maar de **HERE** verbiedt Zijn volk wel het recht in eigen handen te nemen, gesteld dat het daartoe de kans krijgt: wreekt uzelf niet geliefden!... **Mij** komt de wrake toe, **Ik** zal het vergelden, spreekt de **HERE**, Rom. 12 : 19. Dat wist het Israël van die tijd ook wel, Deut. 32 : 35. Daarom zeggen ze ook niet, nu de **HERE** hen „geantwoord heeft“ (vs 1): wij zullen u straks wel krijgen! Maar: Wat zal Hij, d.i. de **HERE** u geven? Een wraákpsalm, zeggen sommigen, afkeurend. Inderdaad, Israël roept om wraák. Maar is dat erg? Is het niet juist een deel van het **evangelie**, dat God haastig recht zal verschaffen, dengenen die dag en nacht tot Hem roepen, Zijn uitverkorenen, Zijn volk?

Is herstel van de samenleving, die vergiftigd wordt door leugen en machtswellust, niet evangelisch? Behoort ook dát niet tot de troostende beloften des verbonds? En mag Gods volk in **alle** eeuwen van de wereld-historie zijn brandende dorst naar gerechtigheid niet laven aan deze gewisse belofte des **HEREN**?

God geve hun waar zij om gevraagd hebben, aldus de dichter van ps. 120, en hij spreekt Kedars eigen taal: gescherpte pijlen van een held (de Kedarieten waren bekwame boogschutters, zie Jes. 21 : 17!) benevens gloeiende kolen van brem. Maar al te vaak heeft de dichter gezien, hoe deze nomaden 's avonds bij hun tenten hun pijlpunten scherpten in het vuur van de brem, die allerwege in de woestijn groeit, en waarvan de dove kolen nog zeer lang blijven nagloeien. Scherp en schroeiend moge de vergelding zijn, van Hem, Israël's verbonds-God, tot Wien Israël riep in de benauwdheid. en zie: de **HERE** heeft geantwoord: de verlossing is gekomen en Israël zal weer trekken naar zijn eigen land (vs 5; ps. 121). naar Jeruzalem (ps. 122). Waarlijk, de **HERE** heeft grote dingen bij zijn volk gedaan! (ps. 126). In ontfermende genade, d.i.: om Christus' wil! (ps. 130).

E. R. Postma.

Wat is er geschied?

III

Over de tuchtmaatregelen

In het besluit van de synode van Utrecht inzake de opheffing van de Vervangingsformule komt ook een passage voor over de met de leeruitspraken samenhangende tuchtmaatregelen uit de veertiger jaren.

Ze luidt aldus:

„De synode overweegt, dat de hierin aan de orde gestelde zaak een uitermate teer punt raakt. Teer voor de vrijgemaakte broeders, omdat dezen zich daarin aangetast achten in hetgeen zij als hun recht en eer als ambtsdragers in Christus' kerk beschouwen. Teer voor de gereformeerde kerken, omdat zij daarin herinnerd worden aan hetgeen zij als een pijnlijke aantasting gevoeld hebben van de kerkelijke trouw, waarmee de thans vrijgemaakten eens met haar verbonden en tot de onderhouding daarvan met name de predikanten onder hen zich in het onderteekningsformulier verplicht hadden. Waar deze overtuigingen zo zeer tegenover elkaar staan acht de synode het niet mogelijk in dit opzicht over het verleden van een zijde zodanige algemene uitspraken te doen, dat aan de waarachtigheid niet tekort gedaan wordt en tevens de onderlinge toenadering kan worden bevorderd.

Wat het heden aangaat moet het duidelijk zijn, dat de synode geen handelingen of uitspraken kan doen, die voor de ambtelijke status van degenen, die niet tot het verband der gereformeerde kerken behoren enig effect zouden hebben”.

We willen thans over dit onderdeel van het Utrechtse besluit een en ander zeggen. Ik geloof dat ik wat ik zou willen opmerken het beste kan doen door te beginnen met een verhaal van wat in de vorige eeuw in de afgescheiden kerken geschied is.

* * *

Toen na de Afscheiding van 1834 de Geref. Kerken weer als vrije kerken optraden, aanvaardden ze opnieuw de oude dordtse kerkorde als regel voor de regering van de kerk. Maar in die K.O. stonden onderscheidene bepalingen, welke in verband met de nieuwe situatie waarin volk en kerk na de napoleontische tijd verkeerden — er was één rijk gekomen en de Gereformeerde Kerk was geen staatskerk meer — verouderd waren geworden.

In plaats van rustig af te wachten hoe zich de dingen ontwikkelen zouden; in plaats van de nieuwe situatie te bestuderen, werd op de tweede synode van de Afscheiden Kerken, die van 1837 — de Afscheiding in Ulrum was nog geen drie jaar oud — de idee geopperd de kerkorde grondig te wijzigen. En hoewel reeds duidelijk gebleken was, dat de ideeën omtrent de orde der kerk zeer uiteenliepen, besloot de synode tot herziening van de K.O. over te gaan. Zonder enige commissoriale voorbereiding werd in de volle synodevergadering in veertien zittingen een geheel vernieuwde kerkorde in elkaar gezet.

Wat de zaak nog erger maakte was vooral dit, dat de synode in de eerste vijf artikelen van deze Kerkorde een soort leeruitspraak uitvaardigde. Daarin werd o.a. uitgesproken, dat „allen die belijdenis des geloofs afleggen, en dienovereenkomstig wandelen” met hunne kinderen „als lidmaten der Gemeente Christi erkend moeten worden”. En dat dit moet geschieden „tot zolang zij wegens hunne leer of wandel van de Gemeente worden afgesneden”.

Deze nieuwe kerkorde verwekte grote ontevredenheid en onrust. Reeds ter synode. Hendrik de Cock en vijf ouderlingen lieten daar een scherp protest tegen het nieuwe product horen en opnemen in de Handelingen der synode. En wel trok De Cock „uit liefde tot het behoud van de eenigheid in Gods Kerk en Gemeente” zijn protest in — de Groningse en drentse kerken volgden hem daarin —, maar de onrust was gewekt, het wantrouwen gezaaid, de strijd begonnen.

De ellende werd nog vergroot toen de voorzitter der synode Ds Van Velzen in de voorrede van de Handelingen der synode schreef, dat alle kerken en haar leden „verplicht” waren, zich aan het nieuwe synodale

creatuur te „onderwerpen”. Indien zij dat niet deden, „zouden zij de Gemeente aan verwarring en verdeeldheid prijs geven. en den Koning der Kerk, die door Zijne dienaren regeert, met daden verwerpen, maar daarom ook Zijnen toorn moeten ondervinden”. En Van Velzen liet op deze woorden volgen: „Gelijk de vergadering van Korah, Dathan en Abiram met allen die hen aanhingen, de plagen des Almagtigen ondervonden, zoo ook zouden nu alle beroerders der Gemeente het ongenoegen en den toorn Gods op zich laden. Een iegelijk zij daarom gewaarschuwd. —”

Men ziet er werd met zeer grof geschut geschoten.

Met als enig resultaat, dat het verzet heviger werd en het wantrouwen groeide.

* * *

In heel het land heerste onder de Afgescheidenen onbehagen over en afkeer tegen de nieuwe kerkorde.

Voor al in de omgeving van Zwolle was men verbitterd. Drie vooraanstaande ouderlingen-leden van de synode van 1837 kwamen uit die buurt.

Men leefde daar in de overtuiging — geheel ten onrechte! — dat de synode van Utrecht had uitgesproken, dat alle gedoopte kinderen als wedergeboren kinderen beschouwd moesten worden en dat kinderen van doopleden der gemeente niet gedoopt mochten worden.¹⁾

Op de kerkelijke vergaderingen van Overijssel werd door De Cock, Van Raalte, Van Velzen en Brummelkamp wanhopig gevochten om het wantrouwen der broeders weg te nemen en hen over te halen zich naar de nieuwe Kerkorde te schikken. En om in ieder geval de band met de broeders niet te verbreken. Maar niets helpt. De Utrechtse synode en de kerken die haar volgden waren, zo zei men, „uit de grond der Scheiding getreden”.

En kort daarop voltrok zich de catastrofe.

Op 18 juni 1838, op de provinciale kerkvergadering van Nieuw Leuzen, barstte de bom.

Na stormachtige, verwarde discussies, die geen enkele toenadering brachten, haalde een der leidende figuren van de bezwaarde broeders een document voor de dag — men zou het een „Acte van Afscheuring” kunnen noemen, waarin het volgende werd verklaard:

„De ondergetekende leden van de kerkeraad der Christelijk Gereformeerde Gemeente te Zwolle verklaren de leden der provinciale kerkvergadering, welke de Dordtse kerkeordening hebben verworpen en in de plaats daarvan die van Utrecht of eenige andere kerkordening hebben aangenomen, onbevoegd, om over de zaken der Zwolse, Kampense en Zalkse gemeenten te oordelen, terwijl zij tevens aan de vergadering doen kennen, dat zij alle verdere onderhandelingen, kerkelijke samenkomsten en kerkelijke verenigingen opzeggen met allen, die afwijken van de kerkelijke verordeningen der Dordtse vaders, vastgesteld in 1618 en 1619, tot tijd en wijle deze wederom door Gods genade mochten terugkomen en terecht gebracht mogen worden, terwijl zij in zulk een geval er niets tegen hebben om zich (aan) het oordeel der provinciale vergadering te onderwerpen, indien het naar Gods Woord en de genoemde kerkelijke ordeningen geschiedt”.

Men hoort het: de scheur werd radicaal getrokken.

Een appèl op de eerstkomende synode werd zelfs niet overwogen.

Na de voorlezing van dit stuk verlieten de opposanten en bloc de vergadering.

En 10 dagen later consolideerden de protesterende personen en kerken de breuk door zich te organiseren als afzonderlijke kerkelijke gemeenschap.

De Kerken, die later de „Kruiskerken” zouden worden genoemd, waren ontstaan.

* * *

Drie jaar na de synode van Utrecht-1837 komt dan een nieuwe synode der Afgescheiden Kerken bijeen.

Dat geschiedde in November 1840.

En het eerste dat deze synode doet is het zijde stellen van de Utrechtse kerkorde!

Dat gebeurde evenwel niet zonder meer.

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr. H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF

Adres van Redactie:

H. J. Jager, Jan v. Arkelstr. 7, Kampen

Medewerkers:

Ds. D. van Dijk, Groningen
Drs W. K. van Dijk, Groningen
P. A. Hekstra, Rotterdam
Dr. D. Holwerda, Zuidhorn
Ds. P. K. Keizer, Groningen
Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven
Ds. J. Meester, Amsterdam-Z.
Mr. Dr. J. Meulink, Enschede
D. W. L. Milo, Nunspeet
Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht
Drs G. Puchinger, Utrecht
Dr. H. R. Rookmaaker, Leiden
Dr. Ir. J. Stellingwerff, Eindhoven
Ds. B. Telder, Breda
Ds. G. Visee, Kampen
Ds. C. Vonk, Schiedam
Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam
Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen

Secretariaat Geref. Persvereniging

„Opbouw”:

H. Albracht, Prof. Wentlaan 50, Utrecht

Penningmeester van de

Geref. Persvereniging:

Drs J. F. J. Lamet, Antilopelaan 2,
Geldrop, post Eindhoven

Administratie: Slotlaan 220, Zeist

Er werd een speciale Verklaring over opgesteld.

Ze werd met extra grote letters in de Handelingen der synode afgedrukt.

En men besloot tegelijk haar in het op-nieuw uit te geven Kerkelijk Handboekje als voorrede op te nemen.²⁾

De hoofdzaak ervan laten we hier volgen.

Wij verklaren, zo sprak de synode, „dat wij de Dordsche Kerkeördening erkennen, met ter zijde stelling van al datgene, hetwelk wij vroeger betrekkelijk Kerkeördeningen vervaardigden, oordeelende en hopende dat zulks tot stichting van de Gemeente des Heeren verstrekken zal. Eenen geruimen tijd toch, is dit tot twist in de Gemeente geweest en buiten dezelve werd reeds gezegd, dat de Afgescheidenen zich even als velen met het nieuwigheden te maken ophielden. En hoezeer wij ook in gemoede overtuigd zijn, dat wij de stichting der Gemeente bedoelden, nogtans konden wij deze beschuldiging niet ontgaan. Wij geven daarom het Kerkelijk Handboekje uit, en daarin de Dordsche Kerkeördening, als onzen uitdrukkelijken regel in de regering, tucht en dienst der Kerk, gelijk de Formulieren van eenigheid, namelijk de Catechismus, Geloofsbelijdenis en Leerregels van de Synode van Dordrecht, de regels zijn van de leer en het Geloof der Kerk.

Zonder de minste verandering, erkennen wij dus deze Kerkeördening als de onze; nademaal de Gemeenten als van zelve den weg zullen aangewezen zien, om naar gelegenheid van tijd en plaats zoodanig te handelen, als tot stichting noodig zal bevonden worden, behoudens den geest in deze Kerkeördening uitgedrukt.

Niemand denke echter, dat wij met deze Kerkeördening een juk op de Gemeenten zouden leggen. Neen! Wij willen hiermede toonen, dat het ons doel alleen is, om ons ten nauwste te vereenigen met de regering, tucht en dienst, gelijk onze Voorvaders dezelve gesteld hebben.

En terwijl wij erkennen door onvoorzichtigheid, met het vervaardigen van eene andere Kerkeördening, de Gemeente ontrust te hebben, niet ziende, dat die vervaardiging zoodanige gevolgen van verwarring zoude hebben, zoo wenschen wij dat nu, door de ter zijde stelling van alle eigengemaakte Kerkeördeningen, en door de erkenning van datgene hetwelk onze Vaders daar gesteld hebben, de gemoederen in rust gebragt mogen worden van allen, zoo wel Afgescheidenen als niet-Afgescheidenen, die deswegens bevreemd waren geworden. Terwijl dan nu ook voor de laatsten, indien zij door dit bezwaar werden terug gehouden, de weg gebaad is om zich openlijk met ons te vereenigen.

Ook noodigen wij alle broeders in den Heere, die meenen dat wij niet wel hebben gehandeld, hetzij dat dezelve onder de Afgescheidenen of niet-Afgescheidenen zijn, om met ons, bij de eerstvolgende gelegenheid, als er weder eene Synode bijeen geroepen wordt,

in correspondentie te treden, ten einde hunne bezwaren in te brengen, nademaal wij ellendigen gaarne leerlingen wenschen te zijn. Nog noodigen wij allen, die met het gezegde vereenigd zijn, om hunne vereeniging te toonen, opdat het lang gescheurde ligchaam van den Heere JESUS CHRISTUS, blijken dragen moge van vereeniging in den Geest. Dit zeggen wij, omdat wij geene heerschappijvoeders over het erfdeel des Heeren wenschen te zijn, maar door genade, onder de koninklijke heerschappij van CHRISTUS, alleen dienstknechten en opzieners tot eere van Hem, die leeft in alle eeuwigheid en tot bevordering van de stichting zijner Gemeente.

Met schaamte en schulderkennis zien wij thans terug op hetgene, dat vroeger door ons gedaan is, en oorzaak kan geweest zijn van vele oneenigheden in de Kerk en onlusten buiten dezelve. Onder inbidding dat de Heere ons genadig zij, om de ongerechtigheid en de zonde, hierin gepleegd, te vergeven en dat Hij herstelle hetgeen wij verbroken hebben (want och! wij kunnen wel breken, maar niet herstellen, dat is zijn werk) wenschen wij tot dat standpunt terug te keeren, waar wij ons bevonden, toen wij uit het Babel van valsche leeringen zijn uitgegaan, met ter zijde stelling van hetgeen ons op nieuw een Babel scheen te zullen maken, doch waarvoor de Heere ons behoeft! Wij willen hiermede niet zeggen, dat wij zonder Kerkeördening zouden willen zijn, neen!, maar wij nemen aan hetgeen voor de Gereformeerde Kerk als zoodanig bestond, gelijk wij nu verklaard hebben.

Wij wenschen tevens, dat de Heere ons door genade geve, dat wij onder deze onze pogingen, in kinderlijke eenvoudigheid, niet zonder ondervinding van des Heeren goedkeuring werkzaam mogen bevonden worden in de gevolgen, gelijk, ja nog meer, als wij reeds op onze Vergadering ondervonden hebben.

Wij bevelen dan onszelve en de Gemeenten Gode en den Woorden zijner Genade aan en in de Gebeden van alle kinderen Gods, om ons voor zijnen troon gedachtig te zijn, bedenkende, hoezeer wij des Heeren leiding en bestier in onze bedieningen noodig hebben, en dat wij onbekwaam zijn om iets goeds te doen als uit ons zelve, maar onze bekwaamheid is uit God.

De Allerhoogste zegene deze onze pogingen tot eer van Sions Koning en tot bevordering van Sions heil, is de wensch onzer zielen."

Tot zover de Verklaring van de Generale Synode der Afscheiden Kerken gehouden te Amsterdam, in het jaar 1840.

Het is goed nauwkeurig te overwegen wat deze synode in dit aangrijpende stuk verklaarde. En de „geest" die daaruit spreekt te „beproeven".

Laat ik op enkele dingen mogen wijzen.

1. Zonder enige reserve stelt de synode de gehele kerkorde, welke drie jaar tevoren werd ingevoerd, ter zijde. Ook Van Velzen, die de zoeven geciteerde gepeperde woorden neerschreef, ging hiermee van harte accoord.

2. Duidelijk sprak de synode uit, dat wat de vorige synode deed met de beste bedoelingen was geschied. En dat, toen zij de nieuwe kerkorde maakte, zij alleen de stichting der Gemeente beoogde.

3. Tegelijk evenwel en vóór alles beoordelen de leden der synode wat geschied is naar de norm Gods. Uit de gevolgen, de vruchten, van wat voor drie jaar gedaan werd zien ze duidelijk het verkeerde van hun doen. En zij belijden nu onomwonden en publiek, dat zij door onvoorzichtigheid twist in de gemeenten hadden verwekt; terecht beschuldigd konden worden nieuwigheden in de kerk des Heren te willen invoeren en de Gemeente verontrust en in verwarring hadden gebracht.

4. Met schaamte en schulderkennis belijden zij voorts, dat wat zij gedaan hadden oorzaak werd niet alleen van onenigheden in de kerk, maar ook van onlusten daarbuiten. En zij bidden, dat de Here hun genadig moge zijn en de ongerechtigheden en zonden die zij bedreven hadden vergeven. Ook smeken zij, dat de Here herstellen moge wat zij hadden verbroken.

5. Ootmoedig spreken zij voorts de hoop uit, dat door het wegdoen wat verkeerd was, en het weer invoeren van de oude, Gereformeerde Kerkorde, de gemoederen van Afscheiden en niet-Afscheiden gelovigen,

die bevreesd waren geworden, tot rust gebracht mogen worden.

6. Nederig smeken zij degenen, die zich vanwege de door hen begane dwaasheden, ver hadden gehouden van de Afscheiden Kerken zich daarmee nu te willen verenigen. Ja, ze nodigen allen, ook degenen die zich van hen hadden afgescheiden, uit, om bij de eerste de beste gelegenheid — namelijk als er weer een synode gehouden wordt — in correspondentie met hen te treden ten einde nog bij hen levende bezwaren tegen de Afscheiden Kerken bekend te maken. Ze doen dat in alle bescheidenheid, omdat zij weten, dat zij in zichzelf ellendigen zijn en gaarne ook van anderen willen leren.

7. In het besef van eigen onbekwaamheid verzoeken zij voorts de voorbede der gemeenten en van alle kinderen Gods.

8. Het meest merkwaardige in dit stuk is misschien wel, dat wat niet in deze Verklaring staat. Er wordt namelijk met geen woord in gerept over de kerken en de broeders, die op zo zondige wijze met de Afscheiden Kerken hadden gebroken. Hun daad was voluit sectarisch. Want ze braken alle gemeenschap met de kerken waartoe ze behoorden af, vóórdat ze nog zelfs in beroep waren gegaan bij de volgende synode, of door kerkelijke tucht waren getroffen. Neen, de synode spreekt van hen niet. Ze had genoeg met zichzelf en met de eigen kerken te doen. Ze wilde eerst en uitsluitend eigen zonden belijden en pogen te herstellen wat zij zelf verwoest hadden. Dat deed ze terwijl er zelfs geen enkele tuchtmaatregel op de heengegane broeders was toegepast!

Ieder zal toestemmen — dit is een aangrijpend stuk.

Ik kan me nog levendig herinneren met welk een verbazing ik het jaren geleden voor het eerst las.

In deze verklaring komt de kerk van Jezus Christus op het allerschoonste op ons toe.

Hier is oprechte belijdenis van schuld. Ware nederigheid. Concrete bekering door het wegdoen van wat niet goed is in de ogen des Heren. Het alleen letten op zichzelf zonder te pogen door het wijzen op de zonden van anderen eigen figuur enigszins te redden. Een schuldbelijden zonder die van de daden van anderen afhankelijk te maken.

Wat we zo vernemen is de overwinning van Gods genade, het krachtig doorbreken van het werk van de Heilige Geest.

Ja, hier spreekt de kerk die haar Heer en Heiland kent en volgt.

Wat zou het een heerlijk ding zijn als de geest die in deze woorden openbaar wordt ook in de huidige kerkelijke situatie ging leven. Daarover de volgende keer nog wat.

C. V.

¹⁾ Dit was per se onjuist. Om iedere gedachte als zou de synode hebben willen uitspreken dat men volgens haar alle gedoopte kinderen voor wedergeboren kinderen zou moeten houden, had de synode nog speciaal uitgesproken: „zoo houdt de Synode geenszins allen en een iegelijk hoofd voor hoofd, zoo min kinderen als volwassene belijders voor ware begenadigden of wedergeborenen" (Handelingen blz. 65).

²⁾ Men vindt deze verklaring in het *Kerkelijk Handboekje*, dat in 1841 volgens het besluit van de synode van 1840 werd uitgegeven en dat uitkwam bij N. Obbes. Dds. Zn., Amsterdam. Men vindt haar ook in de uitgaven van dit *Kerkelijk Handboekje*, welke bij Zalsman in 1882, 1892 en 1897 uitkwamen. Dit Handboekje werd het laatst uitgegeven door Prof. H. H. Kuyper en Prof. P. Biesterveld.

23.000 OF 24.000?

„Het getal van hen die aan de plaag gestorven waren, bedroeg vier en twintig duizend".

(Num. 25 : 9).

„...en er vielen op één dag drie en twintig duizend".

(1 Cor. 10 : 8).

IV. Een noodzakelijk vervolg.

Als de in het voorgaande beschreven opvatting van de getallen uit de volkstellingen van Num. 1 en 26 juist is, zal dit ook gevolgen hebben voor het verstaan van andere Bijbelgedeelten. In dit verband kan worden gewezen op de poging van Noordtzy om ook de in de boeken Samuël, Koningen en Kronieken gegeven grote getallen in soortgelijke zin te benaderen. Holwerda wees er reeds op, dat de geschiedenis van de nederlaag tegen Ai (Joz. 7) aanzienlijk duidelijker wordt, wanneer wordt aangenomen dat niet drieduizend man, maar drie familiegroepen ten strijde trokken. Vervolgens is er op gewezen dat de Daniëten, op zoek naar een eigen erfdeel in Israël (Richt. 18), op hun tocht een leger van 600 man op de been brengen. Daar het hier de gehele stam van Dan betreft, of althans een groot deel daarvan, pleit deze geschiedenis inderdaad voor de nieuwe verklaring.

Ook veel van de in de inleiding genoemde teksten, die, als we denken aan een miljoenvolk, vragen oproepen en moeilijkheden veroorzaken, zijn direct duidelijk indien het volk enkele tienduizenden personen omvatte. Bijvoorbeeld Ex. 23 : 29, 30 en Deut. 7 : 22. Hier wordt gezegd dat Israël te klein was om Kanaän in eenmaal geheel te bezetten: als alle andere volken direct werden verdreven, zou het land verwilderen. Als juist is, dat niet twee of drie miljoen Israëlieten de tocht maakten, maar 20 à 30 duizend, zijn deze uitspraken zonder meer begrijpelijk. Het beeld van de gehele tocht komt ons reëler voor ogen te staan.

Een in de hier besproken richting voortgezette studie zal, naar het zich laat aanzien, meer van dergelijke punten tot klaarheid kunnen brengen. Dat daarbij ook moeilijkheden zullen rijzen, behoeft geen verwondering te wekken; het zou eerder verwonderlijk

zijn als deze jonge gedachte geen correctie meer behoefde. Zulk een verdere uitwerking zij gaarne aan bevoegder krachten aanbevelen. Wij beperken ons in het vervolg tot het puntsgewijs maken van enkele opmerkingen over tot hier toe niet besproken grote getallen uit het boek Numeri.

1. Num. 2. In dit hoofdstuk vinden we een beschrijving van de manier waarop Israël tijdens de tocht door de woestijn zich moest legeren en moest voorttrekken. De Leviëten rondom de tabernakel en de overige stammen op enige afstand, aan alle vier de zijden drie stammen. De getallen die hier worden gegeven zijn dezelfde als die van Num. 1. Toepassing van de nieuwe opvatting der getallen brengt hier geen essentiële wijziging.

De centrale plaats van de tabernakel blijft behouden. Zelfs kan worden opgemerkt, dat de verdeling rondom de tabernakel wat evenwichtiger uitvalt. Met de getallen volgens de oude lezing vinden we bijvoorbeeld aan de noordkant 70% meer mensen dan aan de zuidkant, terwijl volgens de nieuwe lezing het maximale verschil tussen twee zijden (zuid en west) slechts 30% bedraagt. Voor de marsorde wordt iets dergelijks gevonden. Het verschil tussen het deel van het volk, dat voor de ark uittrekt en het deel, dat er achteraan komt, bedraagt als 'èlèf wordt vertaald door „duizend" enkele tientallen procenten en bij vertaling door „familiegroep" slechts enkele procenten.

2. Num. 3. Na al hetgeen in het voorgaande reeds over dit hoofdstuk werd gezegd, zij er hier nog slechts op gewezen, dat de volgens de gangbare lezing der getallen haast onwaarschijnlijk kleine stam van Levi volgens de nieuwe lezing even groot is als de andere stammen. Voor een uitzonderingspositie van de stam van Levi wat betreft het aantal, zijn verder trouwens ook geen aanwijzingen te vinden. De gangbare lezing van de getallen geeft voor deze stam 22.000 mannen van één maand oud en daarboven, dus ongeveer 10.000 van twintig jaar en ouder. Dit is slechts een vijfde van het gemiddelde aantal voor de andere stammen, dat 50.000 bedraagt. De hier besproken opvatting van de getallen geeft voor Levi 1300 mannelijke stamleden van één maand en ouder, dus ruim 600 van twintig jaar en ouder. Vergelijken

we dit met een gemiddelde van bijna 500 voor de andere stammen, dan blijkt, dat er bij Levi wat betreft het aantal mensen niets bijzonders aan de hand is. Wel valt op, dat de omvang van de familiegroepen bij Levi drie maal zo groot is als het gemiddelde bij de andere stammen. Dit zou kunnen samenhangen met de speciale taak van de Levieten, waarvan de uitvoering blijkens dit hoofdstuk in sterke mate familie-gewijs is georganiseerd.

3. Num. 4. Voor een bespreking van de in dit hoofdstuk voorkomende getallen zij verwezen naar het dictaat van het door Prof. Holwerda hierover gegeven college.

4. Num. 7. De hoofden der getelden van de stammen brengen bij de inwijding van de tabernakel de wijdingsgaven. In een zeer uitvoerige en door voortdurende herhalingen montone lijst (naar Oosterse begrippen feestelijk; vgl. Noordt zij) worden al deze geschenken opgesomd. Zij zijn wel opmerkelijk klein, als we aan een volk van enkele miljoenen mensen denken. De waarde van alle zilveren en gouden schalen, schotels en sprengbekkens, zou tegen de huidige koers neerkomen op één cent per hoofd van de bevolking. Op een aantal van enkele tienduizenden mensen, lijkt de waarde van het offer meer in overeenstemming met het belang van het moment waarop het wordt gegeven en de uitvoerige aandacht die er aan wordt gewijd.

5. Num. 10 : 36. Wanneer na een tocht de ark weer stil hield, gebruikte Mozes de spreuk: „Keer weder, HERE, tot de tienduizenden der duizenden Israëls”. De vreemde uitdrukking aan het einde van deze spreuk wordt doorzichtig als hier gelezen kan worden: de tienduizenden der familiegroepen (stamafdelingen, stammen) Israëls. Noordt zij zegt zelfs dat dit er oorspronkelijk staat, alhoewel hij zelf een andere lezing volgt. Het zou te ver gaan om aan deze uitdrukking bewijskracht te ontnemen ten gunste van de gedachte dat Israël enkele tienduizenden personen omvatte, maar het is wel opmerkelijk dat er hier juist van tienduizenden wordt gesproken en niet, wat even goed zou kunnen, van honderdduizenden of miljoenen. Het is echter ook mogelijk, dat deze uitdrukking toch al verschillende vertalingen toelaat. Deze indruk krijgen wij bij vergelijking van Gen. 24 : 60 in de Statenvertaling met hetzelfde vers in de Nieuwe Vertaling; beoordelen kunnen wij dit echter niet.

6. Num. 11 : 21. Als de HERE Mozes beloofd heeft dat het hele volk een maand lang zoveel vlees zal eten dat het hun neus uitkomt (vs 20), antwoordt Mozes: zeshonderd duizend man te voet bedraagt dit volk; hoe moet dat? In het licht van het bovenstaande zullen we ook hier moeten lezen: 600 familiegroepen. Dit is dan een afronding van 598 familiegroepen, zoals 600.000 een afronding zou moeten zijn van 603.550.

7. Num. 16 : 49. Het hier genoemde aantal der bij de plaag na de opstand van Korach, Dathan en Abiram gestorvenen (14.700), moest door Flinders Petrie op gekunstelde wijze worden verklaard, zoals reeds werd aangeduid. Uitgaande van Holwerda's gedachte ontstaan hier echter geen moeilijkheden. Als we lezen: 14 familiegroepen, samen 700 personen, komt dit neer op 50 mensen per familiegroep, en dus ruim 10 dienstplichtigen; een getal dat zeer goed overeenstemt met het eerder gevonden gemiddelde. De vraag of hier deze lezing moet worden gevolgd, of hier inderdaad familiegroepen zijn bedoeld, is hiermee uiteraard niet beantwoord. Dat zal bijvoorbeeld afhangen van de vraag of er een aanwijzing is, dat deze plaag gehele familiegroepen zou hebben getroffen. Wat de bouw van het getal betreft, is echter de nieuwe lezing zeer wel mogelijk. Indien hier gewoon 14.700 mensen zouden zijn bedoeld, betekent dit dat, in de besproken opvatting van de resultaten der volkstellingen, ongeveer de helft van het volk aan de plaag ten offer viel. Als de ramp zo groot is geweest rijst wel de vraag hoe het mogelijk is dat er nog zoveel verband bestaat tussen de tellingsresultaten van Num. 1 en 26, aangezien deze plaag tussen beide tellingen in viel. Een definitieve keuze tussen de beide mogelijke vertalingen is echter aan de hand van de door ons te beoordelen gegevens niet mogelijk.

8. Num. 25 : 9. Hier wordt gezegd, dat tengevolge van de plaag die Israël treft omdat het zich tot de dienst van Baäl-Peor heeft

laten verlokken, 24.000 mensen zijn gestorven. Een redenering als boven gegeven, voert hier tot de lezing 23 familiegroepen ('èlèf), samen één duizend ('èlèf) mensen, wat dan later abusievelijk zou zijn opgeteld tot 24 duizend ('èlèf): Dit komt neer op ruim 40 mensen per familiegroep, of op gemiddeld een kleine 10 dienstplichtigen: het al vele malen eerder gevonden getal. Over een keuze tussen deze beide vertalingen kan in principe hetzelfde worden gezegd als bij de laatst besproken tekst. Er zijn echter enkele zaken, die, ook al zou ten aanzien van de geschiedenis van Korach, Dathan en Abiram moeten worden gekozen voor de gangbare opvatting, hier pleiten voor de nieuwe opvatting, die leidt tot een aantal van 1000 slachtoffers:

a. Van deze plaag wordt uitdrukkelijk gezegd dat zij door mensenhand wordt voltrokken (Num. 25 : 5); zij kan dan zeer wel gericht zijn geweest tegen gehele families, waarin men zich had overgegeven aan de dienst van Baäl-Peor. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de straf van Achan, waarin ook zijn zonen en dochters deelden (Joz. 7 : 24).

b. Als er van het na Num. 1 reeds gehalveerde volk (Num. 16 : 49), nu nog eens 24.000 zouden zijn gevallen, moet de groei wel bovennatuurlijk sterk zijn geweest om in Num. 26 weer tot vrijwel het oorspronkelijke aantal te leiden.

c. Een verklaring voor de relatie die er bestaat tussen de getallen van Num. 1 en Num. 26 wordt dan nog moeilijker te geven.

d. Tenslotte, achteraf, ook nog dit merkwaardige punt: in het Nieuwe Testament grijpt Paulus op deze geschiedenis terug en zegt: „Laten wij geen hoererie plegen, zoals sommigen van hen deden, en er vielen op één dag drie en twintig duizend”. (1 Cor. 10 : 8). Vergist Paulus zich hier in het getal? Van de van deze aangelegenheid gegeven verklarin-

gen is dit wellicht één van de minst ongeloofwaardige. Grosheide merkt echter op, dat Paulus waarschijnlijk een andere lezing van de tekst volgt. „Bij getallen komt meer dan eens een andere lezing voor. De oud-Farizeeër Paulus kende waarlijk de Schrift wel”.¹⁾ Hierbij sluit de boven gegeven gedachtengang goed aan: als we in 1 Cor. 10 : 8 ook kunnen lezen drie en twintig familie-groepen, dan is het verschil met het in Numeri gegeven getal opgeheven. Paulus grijpt dan terug op een oudere tekst dan de ons bekende, waarin de vergissing met het optellen nog niet is gemaakt. Daarin moet immers, volgens de gegeven theorie, juist drie en twintig „duizend” hebben gestaan.

9. Num. 31. Dit is het laatste hoofdstuk van Numeri waarin grote getallen voorkomen. De zaken liggen hier te gecompliceerd om ze in enkele zinnen te kunnen behandelen. Vermoedelijk is hier een verklaring nodig van het type, dat door Holwerda is gegeven voor Num. 4. Wat betreft het vee, zou hier ook aan de betekenis „kudde” van het woord 'èlèf kunnen worden gedacht.

Tot slot zij nog opgemerkt, dat de in deze serie vervatte beschouwingen, afgezien van enkele gegevens van anderen, noodzakelijk geheel zijn gebaseerd op de Nederlandse vertaling van de besproken Schriftgedeelten. Het vermoeden lijkt gewettigd, dat een in de hier besproken zin voortgezette studie over de getallen in de Bijbel, door iemand die bij machte is ook de grondtekst te raadplegen, de moeite zal lonen.

Pasadena
Utrecht

C. van der Leun.
J. C. van der Leun.

¹⁾ Dr F. W. Grosheide, Commentaar op het N.T., 1 Korinthe, 2e dr., blz. 265, Kampen 1957.

Eenzaam maar niet alleen

VII: Koningin Emma en andere verwanten

Niemand zal verbaasd zijn dat Koningin Wilhelmina Haar Moeder uitvoerig ter sprake brengt. Wat België heeft bezeten en in feite nog bezit in *Koningin Astrid*, is Koningin Emma voor Nederland: de verre prinses, die volop beantwoordde aan de hoop, het geloof, de liefde van het nieuwe Vaderland! Over Haar Moeder deelt Koningin Wilhelmina niet alleen diverse kleine feiten mee, maar meer dan dat bij de beschrijving van Haar Vader het geval is, schenkt de Hoge Schrijfster ons een totaalbeeld.

Nu is het met de Koningin-Moeder in zekere mate nog moeilijker dan met Koning Willem III: ook van Haar weten wij in werkelijkheid niet zo héél veel meer dan de mythe van de allerliefste, bejaarde Koninklijke Douarière. Om duidelijk te maken wat ik meen, kan ik wellicht niet beter doen dan het citaat weer te geven van Koningin Wilhelmina, waarmee Zij de beschrijving van Koningin Emma aanvangt: „Het is moeilijk iets nieuws te schrijven over haar, waar er al zoveel en zo voortreffelijk over haar is geschreven. Ik heb de gedenkboeken over haar en die, waarin zij een belangrijke rol speelt, doorgebladerd en kwam daarbij onder de indruk van het veelzijdig beeld, dat ik er aantrof”. (pag. 33).

Nu zou aan de hand van deze uitspraak zijn duidelijk te maken dat de historicus een geheel andere taak heeft dan de gelegenheidsschrijver. De historicus is kritischer en grondiger dan de contemporaine gedenkboekschrijver, al heeft ook deze laatste zijn waarde als registrator van de opinie der tijdgenoten, waartegen zelden een gedenkboekschrijver in durft te gaan! De historicus weet dat gedenkboeken verzamelwerken van piëteit, veelal van oprechte piëteit zijn, maar hij weet ook dat men in gedenkboeken over vorsten en vorstinnen zelden iets concreets aantreft!

De historicus tracht nu eenmaal bóven het oordeel van de tijdgenoot uit te komen, zowel bij kerkelijke als bij wereldlijke zaken, en vraagt niet alleen naar officiële daden, documenten en motieven, maar tracht de wérkelijke daden, documenten en motieven op te sporen. Hij vraagt daarbij dus níét uitsluitend hoe een tijdgenoot of „de” tijdgenoten

over iemand dachten, of uitsluitend hoe iemand over zich zelf dacht of hoe iemand zijn daden verdedigde in het openbaar, maar hij tracht de diepste motieven van de historische „spelers” en „toeschouwers” beiden te doorgronden aan de hand van gegevens die het nageslacht ter beschikking staan, om zo een oordeel op te maken dat echter voorafgegaan wordt door een *diep menselijk begripen!* Dat de subjectiviteit van de tijdgenoot daarbij veelal vervangen dreigt te worden door de subjectiviteit van de historicus is een feit waarvoor wij een open oog dienen te hebben, evenals het juist is dat de historicus wéét dat óók hij subjectief is en desondanks naar objectiviteit moet streven. Héél de mens speelt in de historicus mee als hij gaat „schrijven”, daarom is de vraag over de *Christelijke geschiedschrijving*, over het religieuze en staatkundige standpunt van de historicus, zo van belang, en acht ik slechts één historicus *bij voorbaat* onbetrouwbaar: de historicus die zich in alles bóven de partijen waant, de historicus die zijn tégenstander als partijdig bestempelt, maar zich zélf als een objectief wetenschapsman! Ook déze mythe hebben Groen van Prinsterer en Abraham Kuyper ontmaskerd en ook hiérin dient óns geslacht waakzaam te blijven!

Wie dit alles overweegt, zal verstaan dat het eerst mogelijk zal zijn een *historisch gefundeerd oordeel* over Koningin Emma op te stellen, wanneer ons de bronnen geopend worden die éérst historisch onderzoek mogelijk maken! Want van het persoonlijk leven van Koningin Emma en van haar regeerjaren weten wij in verband met het Nederlandse volk thans niet veel méér af dan wat Koningin Wilhelmina daarover terecht formuleert: „Zij heeft door haar zielkundig juist aanvoelen van ons volk haar streven geheel zien slagen om een toenadering te bewerken tussen volk en kroon, en weer een reële wisselwerking tussen beide tot stand te brengen”. (pag. 40).

Een enkele tip van de persoonlijkheid van Koningin Emma wordt ons in dit boek wel opgelicht, maar wij hebben te bedenken dat Koningin Emma in dit boek wel héél erg idealistisch wordt getekend! Doch wanneer wij ons herinneren dat zelfs de super-critische

Lodewijk van Deyssel, die in zijn levensovertuiging zózeer andere wegen ging dan zijn vader, over Alberdingk Thijm in diens biografie schreef: „Thijm had niet één gebrek, niet één groote of kleine ondeugd, niet één verkeerde gewoonte” (pag. 78), dan doen wij er wellicht juist aan hier een typische, overigens niet onsympathieke, Victoriaanse eigenschap in „Eenzaam maar niet alleen” te ontdekken.

Vijf zaken worden in dit boek inmiddels geconstateerd waarin het Nederlandse volk de Hoge Schrijfster als bij intuïtie bijvalt:

1. Koningin Emma was een door-en door lieve, wijze moeder. Haar dochter schrijft thans wat het Nederlandse volk altijd als bij intuïtie gevoeld heeft: „alleen in de intimiteit met moeder kon ik gewoon mens zijn”. (pag. 61).

2. Koningin Emma was na Haar huwelijk oer-Nederlands geworden! Zij voerde het Nederlands als Hoftaal in (pag. 36) en stond erop dat Haar Dochter Nederland zo lief kreeg, dat deze er ook in haar vacantietaid gaarne vertoefde: „Moeder wilde, dat ik mijn vacaties zou doorbrengen in Nederland. Ik moest prettige herinneringen hebben aan vacaties in eigen land”. (pag. 56).

3. Koningin Emma heeft, wij spraken daarover reeds vroeger, tevens één der moeilijkste en schoonste taken van een moeder volbracht: Zij heeft Haar Dochter ook religieus opgevoed, in die jaren waarin alleen de moeder het kind kan brengen tot Jezus.

4. Zij is in staat geweest, toen die moeilijke taak Haar wachtte, als Regentes op te treden, en Zij heeft die taak zó opgevat dat niemand in den lande de indruk had dat een vreemde over ons heerste en onze belangen waarnam!

5. Zij heeft de grootheid gehad om ná Haar Regentschap terug te treden, maar zó terug te treden als allen dat wensten: de naam Koningin Moeder (Colijn heeft het bij Haar heengaan in 1934 nog opgemerkt in De Standaard!) was Haar schoonste eretitel geworden! Zij was de oudere Landsmoeder die, waar zij kon, leed lenigde en weldede, en een enkele maal maatschappelijke arbeid door Haar belangstelling stimuleerde.

Hoewel ons volk eens beslist recht heeft op méer kennis omtrent deze zeer bijzondere Vorstin — naar wie helaas geen van de kinderen van Juliana en Bernhard genoemd is — zijn de gegevens van Koningin Wilhelmina van belang, omdat deze ons duidelijk maken hoe Koningin Wilhelmina Haar Moeder gezien heeft.

Wanneer eens de historische bronnen over dit ongetwijfeld nobele leven geopend worden, zullen deze aan dit boek getoetst kunnen worden, evenals het dán de tijd zal zijn dit boek aan die bronnen te toetsen, ook waar het oordeel van de Hoge Schrijfster over Haar Moeder luidt: „Ik zie moeder voor mij als een beeld van nederigheid en plichtsbef, als iemand, die niets van zichzelf dacht en bij wie alles erop gericht was te dienen. Zij heeft heel haar leven door gewerkt, was altijd bezig en toonde daarbij, dat zij veel zedelijke moed bezat. Van kindsbeen af heb ik dagelijks deze eigenschappen kunnen waarnemen en van haar voorbeeld heb ik veel geleerd. Toen ik iets ouder was, dreef zij altijd de spot met hoogmoed, ijdelheid en het zich verhovaardigen of op iets laten voorstaan. Er is geen gesel zó striemend als de spot, vooral bij jongeren. Duidelijk herinner ik mij onze gesprekken over de hoge eisen die zedelijke moed stelt, over het offer en de zelfverloochening die deze vraagt. Zij behoort tot de gelukkigsten, die resultaten in grote stijl en een doel van grote allure bereikt hebben. . . . Zij was een sterke persoonlijkheid met grote wilskracht. Daarbij kwam zij elkeen met haar aangeboren vriendelijkheid en „goodwill” tegemoet en was zij steeds bereid in de goede bedoelingen van anderen te geloven. Zij was ook daarin reëel en evenwichtig. Zij had zo'n warm hart voor haar medemens. Er bestond bij haar een volkomen natuurlijk evenwicht tussen hart en verstand. Zij genoot het persoonlijk vertrouwen van zeer velen. Zij wist zich in te denken in het leven en de behoeften van anderen, in het bijzonder van misdeelden en zieken. Zij zag als het ware vóór zich, hoe hun leven het meest doelmatig ingericht en ingedeeld zou kunnen worden, en had daardoor zelf een zeldzaam talent voor zieken verplegen en zieken begrijpen. Zij bezat een bijzondere gave om in eigen omgeving alles gezellig en praktisch te schikken en in te delen; al wat ze deed was wel-

doordacht en doelmatig. Mijn speelkamer was daarvan een voorbeeld, ze schikte of herschikte daarin alles geheel naar het gebruik dat ik ervan maakte. Dit talent kwam velen ten goede bij de raad die zij gaf, als deze gevraagd werd”. (pag. 39—41).

* * *

De moeilijkheid waarmee de lezer te maken heeft bij het lezen van wat Koningin Wilhelmina schrijft over Haar Moeder, geldt in nog meerdere mate wanneer de Hoge Schrijfster toekomt aan Prins Hendrik, Koningin Juliana en Prins Bernhard, aangezien deze drie nog zoveel dichters staan bij onze generatie. Ook hier ontkomt men een enkele keer niet aan de ideaal getinte sfeer waarin de beschrijvingen gegeven worden, een sfeer die aan het boek soms iets onwezenlijks geeft, waarbij als vanzelf de wens opkomt dieper door te stoten naar het eigenlijke, het wérkelijke van al wat en wie beschreven wordt. Ook laat de Hoge Schrijfster ons wel eens met haar uitspraken in het duister tasten, zo wanneer zij bijvoorbeeld over Juliana van Stolberg opmerkt: „Ik ontdek in de oude Juliana eigenschappen, die ik in de jonge terugvind. Voor mij bestaat er een sterke verbondenheid tussen deze twee Juliana's”. (pag. 13). Voor ons besef had deze uitspraak beslist nadere uitwerking, wil men, ondersteuning, gevegd!

Dan zijn daar nog twee figuren die in dit boek sympathiek getekend worden: het zijn de Schoonmoeder van Koningin Wilhelmina, en de zuster van Willem III, Groothertogin Sophie van Saksen-Weimar. De foto's op pag. 65 en vooral op pag. 214 zijn treffend, en brengen jongere generaties plots in aanraking met datgene wat reeds zolang voorbij is, maar dat desniettemin zo van belang is geweest in het leven van Koningin Wilhelmina. Zij beschrijft het sterven van de moeder van Prins Hendrik, in de dagen dat Duitsland een ontrouw Vaderland was voor de vorsten wier geslacht eeuwenlang het Duitse Vaderland hadden gediend: „Het oude vaderland van mijn man was voor altijd, voor mij althans, gesloten en hij kon er ook slechts zelden en kort vertoeven en moest dan nog zorgen geheel onopgemerkt te blijven. Voor ons werd vakantie dus reizen en niet weer op familiebezoek gaan, zoals het vroeger was. . . . De familie leefde als was zij in ballingschap; zij mocht zich met niets inlaten en zich praktisch ook niet in het openbaar vertonen”. (pag. 215). „Toen alles weer tot rust gekomen was na de wereldoorlog en gewoon ging, bezocht mijn schoonmoeder ons meer dan eens. Zij bleef dan verscheidene weken, zoals wij voor de oorlog bij haar. Vooral na de revolutie in Duitsland, die zij op hoge leeftijd had moeten doormaken en de daarop gevolgde achteruitgang van de economische toestand in het land, was een verblijf bij ons een ware verademing en verpozing voor haar. . . . Zo bezocht mijn schoonmoeder ons ook in de

vroege lente van 1922 in Den Haag. Zij wilde Hendriks verjaardag met ons viere en verheugde zich bijzonder daarop, nadat zij hem zoveel jaren niet persoonlijk had kunnen gelukwensen. Helaas heeft dit nauwelijks zo mogen zijn. Enkele dagen tevoren kreeg zij longontsteking, gepaard gaande met hoge koorts, zodat zij de negentiende april haar zoon maar even aan haar bed heeft kunnen zien. De tweeëntwintigste overleed zij. Haar zoon Adolf kwam nog bijtijds, haar dochter, mijn schoonzuster Oldenburg, vond haar niet meer in leven. Alle zich in Nederland bevindende kinderen waren tegenwoordig bij haar laatste ogenblikken. Haar dood betekende voor haar kinderen en mij een harde slag en een groot verdriet. Voor haar was dit sterven bij ons in de gegeven omstandigheden de gelukkigste wijze van heengaan. Hiervandaan kreeg zij een ongestoorde, waardige uitvaart, zoals die haar toekwam, van het Noordeinde naar de trein. Aangekomen in Schwerin kon haar kist in alle stilte geplaatst worden in de Dom, naast die van haar man, waardoor alle moeilijkheden of plagerijen en demonstraties vermeden werden, die het publiek of de aan het bewind zijnde autoriteiten aan haar uitvaart in de weg hadden kunnen leggen”. (pag. 212—215).

Daarnaast verdient aandacht wat Koningin Wilhelmina over Haar Tante Sophie schrijft: „Tante kwam ieder jaar bij ons logeeren en genoot er dan bijzonder van weer in haar oude vaderland te zijn. Tante was voor mij het laatst overgeblevene van vader, wat een bijzondere band gaf, en zij zou mijn opvolgster zijn ingeval mij iets zou overkomen. Reeds als kind woog dit laatste, de gedachte dat zij het was aan wie ik het vaderland zou achterlaten, bij mij heel zwaar. Er bestond een grote vriendschap en een sterke onderlinge waardering tussen tante Sophie en moeder. Tante, die zo goed met het leven hier te lande op de hoogte was gebleven, was voor moeder een gespreks-partner als geen ander. Met haar kon moeder over alles spreken. Tante had bijzondere gaven en was begiftigd met een scherp en groot verstand. Ook tante en ik waren grote vrienden en ik herinner mij nog levendig de vertrouwelijke praatuurtsjes op haar kamer. Tante was erg knap en heeft ontzaglijk veel voor Weimar gedaan. Landsvrouwe in grote stijl! Ook op oom was ik zeer gesteld”. (pag. 66).

Het zijn deze fragmenten, die in al hun korthed, als weergevende de gevoelens van Koningin Wilhelmina over familieleden, méde het boek „Eenzaam maar niet alleen” tot een boek hebben gemaakt dat geen enkele historicus kan veronachtzamen, maar dient te spellen, omdat hij uitspraken en typering ontmoet die hem voor goed onbekend waren gebleven, wanneer Koningin Wilhelmina ons dit boek niet had geschonken!

(Wordt vervolgd)

G. Puchinger.

„Mij met alle uitverkorenen”

Wie zijn catechismus kent, zoekt bovenstaande woorden in zondag 19, in de verklaring van de belijdenis aangaande „de wederkomst van Christus om te oordelen de levenden en de doden”.

Daar staat in dat antwoord van de catechismus immers o.a. dit, dat ik Christus uit de hemel verwacht, die mij met alle uitverkorenen tot zich in de hemelse blijdschap en heerlijkheid nemen zal.

Hier belijden we een verwachting niet maar voor ons persoonlijk, maar voor heel de gemeente der uitverkorenen tesaam en tegelijk. Het gaat er hier niet over, dat mijn ziel na dit leven van stonde aan tot Christus haar Hoofd wordt opgenomen, wat in z. 22 als tussen haakjes beleden wordt.

„De hemelse blijdschap en heerlijkheid” waarin Christus ons tot Zich nemen zal, zal ook volgens de catechismus ons deel pas zijn ten Laatste Dage en samen met alle uitverkorenen. Het accent valt hierbij op het gemeenschappelijke en niet op het individuele. Of anders gezegd: op de toekomstverwachting van heel de gemeente van Christus, en niet op de persoonlijke belevenis van elk lid afzonderlijk.

Datzelfde valt ons op bij zondag 22.

Misschien heeft het zijn nut hierop eens te wijzen. Onlangs hoorden we vertellen, dat

in sommige vacante kerken men moeite heeft een dominee te vinden, die over zondag 22 wil preken. Dat zal dan wel zitten in de discussies, die de laatste tijd gaande zijn over die zinsnede uit zondag 22, dat mijn ziel van stonde aan tot Christus haar Hoofd zal opgenomen worden. Wat er van dat verhaal ook waar zij, het valt niet te loochenen, dat er in het nadenken over deze dingen moeite opgekomen is met het rechte verstaan van deze woorden. Op de eigenlijke kwestie willen we in dit artikel niet ingaan, maar wel wijzen op de entourage van deze woorden in onze catechismus. Het raam, waarin ze staan. En waarin ze een o zo bescheiden plaats hebben en meeklinken mogen, maar dán alleen harmonisch meeklinken kunnen, als ze klinken in het grote geheel. Door discussie en polemiek kan immers een bepaalde zinsnede van de belijdenis zó in het brandpunt van de belangstelling komen te staan, dat ze een geïsoleerde, zelfstandige plaats gaat krijgen en niet meer meeklinkt in het gehéél van onze confessie; en het kon wel eens zijn, dat door zulk een isolering en overbelichting er gevaren acuut worden voor het geestelijk leven der gemeente.

Wat is toch het geval?

Inderdaad staan die woorden in zondag 22:

dat mijn ziel na dit leven van stonde aan tot Christus haar Hoofd zal worden opgenomen. Maar het staat er als tussen haakjes. Het zou daar eigenlijk helemaal niet **behoeven** te staan. Want daar werd niet naar gevraagd. Gevraagd werd naar de troost van de **opstanding des vlezes**, ten laatsten Dage. Die opstanding wordt ook beleden in de Apostolische Geloofsbelijdenis. Over het van stonde aan tot Christus worden opgenomen van de ziel gewaagt het Apostolicum niet. Het wordt ook niet ontkend. Maar het wordt overgesprongen. Want het is een persoonlijke beleving. In het Apostolicum spreekt de **gemeente** uit, wat zij in haar geheel verwacht. De vergeving der zonden, de opstanding des vlezes en het eeuwige leven komen in het Apostolicum voor als weldaden voor de **gemeente**, voor de heilige algemene christelijke kerk. En zo is het verklaarbaar, dat de Twaalf Artikelen zwijgen over de toestand van de ziel na het sterven, en over de z.g. tussen-toestand, tussen sterven en opstanding.

Dat dan toch zondag 22 in de verklaring van de opstanding des vlezes een zinsnede inlast over de ziel na dit leven, tussen sterfdag en opstandingsdag, kan een **polemisch motief** hebben. Daar wijzen toch op de woorden: niet alleen... maar ook. We vinden ze ook in zondag 7, in het antwoord op de vraag: wat is een waar geloof? Een waar geloof is **niet alleen** een stellig weten of kennis, waardoor ik alles voor waarachtig houd, dat ons God in zijn Woord geopenbaard heeft, **maar ook** een vast vertrouwen... Niet alleen, maar ook. Daarmee polemiseert zondag 7 met Rome, want dáár is het geloof inderdaad alleen maar een zaak van weten of kennis. De catechismus wijst dat zeer beslist af. En legt het accent op het vaste vertrouwen. Natuurlijk zal er zonder kennis geen vertrouwen kunnen zijn, maar het geloof is een vast vertrouwen, dat de H. Geest door het Evangelie in mijn hart werkt, dat niet alleen anderen, maar ook mij (weer dat „niet alleen, maar ook!“) vergeving van zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geschenken is, uit louter genade, alleen om der verdienste van Christus wille.

Datzelfde polemische „niet alleen... maar ook“ treft ons nu ook in zondag 22. Hier wordt met kracht afgewezen de gedachte, dat we zalig zijn en eeuwig gelukkig als onze ziel direct na het sterven maar opgenomen wordt in de hemelse heerlijkheid. Dit wordt niet ontkend, zeker niet, maar **het accent wordt verlegd naar de opstanding des vlezes**. Het accent wordt verlegd van de sterfdag naar de **Laatste Dag**. Het accent wordt verlegd van wat de enkele ziel beleeft naar wat de **kerk in haar geheel** verwacht. Het accent wordt verlegd van de „hemelvaart“ van de ziel naar de **wederkomst van Christus**. Het accent wordt verlegd van wat de ziel wedervaart naar wat de **complete mens Gods** mag verwachten ten Laatsten Dage, samen met alle uitverkorenen.

En we zullen moeten oppassen, dat we dit accent weer niet terug gaan leggen, weer gaan verleggen in de verkeerde richting. Want dan verliezen we de winst van zondag 22. Een winst, die ook in de prediking van zondag 22 volledig dient verdisconteerd te worden en de gemeente deelachtig gemaakt mag en moet worden.

Dat het hier om een waarlijk **schriftuurlijk accent** gaat kan ons duidelijk zijn uit een enkel Schriftwoord ter illustratie.

We denken aan Hebr. 11 : 39, 40 en 1 Thess. 4 : 15—17, en dan met elkaar in verband gebracht.

In het slot van Hebr. 11 wordt van de gelovigen van de oude dag gezegd, dat ze gestorven zijn zonder het beloofde gekregen te hebben, daar God iets beters met ons voor had, zodat zij niet zonder ons tot de volmaaktheid konden komen.

Het gaat om de laatste woorden: **zij niet zonder ons**.

Wat was hun beloofd? Abraham verwachtte de Stad met fundamenten, waarvan God de ontwerper en bouwmeester is (vers 10). En de aartsvaders verlangden naar een beter, dat is een hemels vaderland, de stad die God hun zou bereiden. (vers 16). Ze zijn gestorven, stuk voor stuk, zonder de beloften verkregen te hebben, slechts uit de verte hebben ze die gezien en begroet en ze hebben beleden, dat ze vreemdelingen en bijwoners waren op aarde (vers 13).

Waarom moesten ze nu sterven zonder tot

de volkomenheid te geraken en de beloften volkomen vervuld te zien? Omdat God wilde, dat zij niet zonder ons tot die volmaaktheid zouden komen. De stad Gods daalt pas neder als **heel de kerk** vergaderd is. De volkomen vervulling van al Gods beloften wordt het deel van **heel de kerk tegelijk**. Daarom moeten de heengegane generaties op de komende wachten. Zij komen ons niet voor. Adam en Noach, Abraham en Mozes, Jesaja en Petrus, ze moeten allen wachten op die grote en doorluchte Dag, dat Christus hen sámen met álle uitverkorenen tot zich in de hemelse blijdschap en heerlijkheid nemen zal (zondag 19).

De zin van dit slot van Hebr. 11 wordt door prof. Grosheide in zijn commentaar zeer goed samengevat als volgt: „Het individuele van de vromen van nu wordt als het ware terzijde gesteld: **de zaligheid is voor de kerk in haar geheel**“.

Dezelfde gedachte, maar van de andere kant benaderd, vinden we in 1 Thess. 4 : 15—17. Paulus schrijft over de Dag des Heren. En hij zegt over de dan levende kerkgeneraties, dat die in geen geval iets voor zullen hebben op de gestorven generaties, want het feest begint niet voor **héél de kerk**, levend en wel, bij elkaar is! Eerst zullen de doden opstaan, die in Christus zijn ontslapen; dan zullen de levenden met de opgestanen verenigd worden; en tenslotte zal heel die schare, die niemand tellen kan, gezamenlijk de Here tegemoet gevoerd worden in de lucht, en zó zullen wij altijd met de Here wezen.

Hier dus het omgekeerde van Hebr. 11. Daar was het: de ontslapenen moeten wachten op ons en kunnen zonder ons niet tot de volmaaktheid komen, — hier is het: op de laatste Dag moeten de dan levenden op de ontslapenen wachten, want zonder hen zal het feest niet kunnen beginnen.

„De zaligheid is voor de kerk in haar geheel“.

Dat dunkt ons nu ook **de tendenz van zondag 22** te zijn. Hier wordt het accent op gelegd. Als onze ziel na dit leven van stonde aan tot Christus haar Hoofd wordt opgenomen, dan worden we door die benaming van Christus als „Hoofd“ al gewaarschuwd voor individualisering der zaligheid. Want het Hoofd heeft zijn **Lichaam**, heel zijn kerk, waarvan ik levend lidmaat ben en eeuwig zal blijven. Dat belijd ik in zondag 21, maar dat is de belijdenis aangaande de vergadering van heel de kerk! En wie Christus ziet als Hoofd, weet dat Hij bezig is **al zijn leden** tot zich te trekken. En dat daarom pas van all-round-zalig kan worden gesproken, wanneer Hij al zijn leden tot zich getrokken heeft, met ziel-en-lichaam. Het gaat in zondag 22 om de zalige vereniging van ziel-en-lichaam, maar dan opgenomen in de zalige vereniging van Hoofd en Lichaam.

In verband met de zaak, waarvoor hier uw aandacht wordt gevraagd, is belangrijk wat **Bavinck** in zijn Dogmatiek zegt over de toekomstverwachting van **Israël**.

„De verwachting van het vrome Israël richtte zich schier uitsluitend op de aardse toekomst des volks, op de werkelijkking van het Godsrijk. De vraag naar de toekomst van de **individuele personen** in de Scheol (de hades, het dodenrijk) trad daarbij geheel op de achtergrond. God, volk en land waren onlosmakelijk met elkander verbonden, en de individuen waren in dat verbond opgenomen en werden daarnaar gerekend“ (IV, 578).

Tussen het Oude en het Nieuwe Testament ontstaat er een joodse literatuur, die bijzonder zich met de toekomstige dingen bezig houdt. Daarin onderscheiden zich 2 groepen, een palestijnse en een alexandrijnse. Tot de eerste groep horen de apocriefe boeken der Macca-beën, Baruch, 4 Ezra, Henoch, het Testament der 12 Patriarchen enz. Hier ligt het zwaartepunt in de **universele** eschatologie, in de komst van de Messias en de oprichting van het Godsrijk aan het einde der dagen. De geschriften van de andere groep echter, zoals de spreuken van Jezus Sirach, het boek der Wijsheid, de werken van Philo en Jozephus, leggen de nadruk juist op de **individuele** eschatologie. Daarbij komen de opstanding en het eindgericht in de schaduw, er wordt soms met geen woord over gesproken. **Hoofdogma is de onsterfelijkheid van de ziel**. Aldus Bavinck, a.w. IV, 579, 580.

En hoe is het dan in het **Nieuwe Testament**? En nu citeren we graag Bavinck letterlijk: „Op het voetspoor van wet en profeten

VOORTGAAN!

De eerste druk van de brochure van Prof. Veenhof: Nog eens een appèl is uitverkocht. De tweede druk is verschenen. Want de verspreiding ervan moet doorgaan. Juist na de besluiten der Utrechtse synode over de Vervangingsformule is het zo noodzakelijk dat we in de gebonden kerken precies weten wat de vrijgemaakten deden en leren. En daarom helpt mee aan de verspreiding. U weet het, de prijs der brochure is 60 cent per stuk; bij 10 exemplaren of meer 50 cent per stuk. Verzending geschiedt na het overmaken van het bedrag op giro no. 96089 ten name van W. Kaper, Van Lynden van Sandenburglaan 16, Utrecht!

wijdt het Nieuwe Testament veel meer aandacht aan de **algemene** dan aan de bijzondere eschatologie“ (a.w. IV, 580).

Bavinck ontkent niet, dat er in de staat des doods onderscheid is tussen de rechtvaardigen en de onrechtvaardigen. Lazarus komt in de schoot van Abraham, de rijke man niet; de ene moordenaar komt in het paradijs, de ander niet; maar „dit onderscheid in de tussentoestand der goeden en der bozen strijdt niet daarmee, dat zij **allen te samen** zich in de **hades** bevinden, want alle gestorvenen zijn als zodanig „onder de aarde“ (Philipp. 2 : 10), behoren vóór de opstanding nog tot het rijk der doden, en worden eerst door die opstanding volkomen, naar ziel en lichaam beide, van de heerschappij des doods bevrijd“ (a.w. IV, 583).

Het is niet best in de kerk, als de verwachting van de Dag des HEREN in de schaduw treedt en de troost van de opstanding des vlezes niet meer aanspreekt, maar hoofdogma wordt de onsterfelijkheid der ziel. En wat leeft deze gedachte toch nog hardnekkig door onder de kerkmensen! Zelfs **Bavinck** schreef nog neer: „De Schrift leert duidelijk en onwidersprekelijk de onsterfelijkheid van de mens“, a.w. IV, 692, terwijl hij toch zelf moet toegeven: „De Schrift maakt er nooit met even zovele woorden gewag van, zij kondigt haar nooit als een goddelijke openbaring af en stelt haar nergens op de voorgrond“, a.w. IV, 573.

Ook **Kuyper** erkende in zijn Dictaten Dogmatiek, dat de H. Schrift ons niet zegt, dat de ziel onsterfelijk is (Loc. d. Consummatione, p. 45) en hij moest niets hebben van zulk heidens, filosofisch, rationalistisch spreken, wat volgens hem niets gemeen heeft met de taal van de Schrift en van onze Confessie (zie wat Schilder van Kuyper aanhaalt in zijn Cat. Verklaring, III p. 74).

Intussen moeten we wel zeer bewonderen de **confessionele ingetogenheid** van onze geref. belijdenisgeschriften op dit punt. Want hoewel Calvijn vrijmoedig de onsterfelijkheid der ziel leerde (Inst. I, cap. XV, 2) en b.v. ook het Schatboek van Ursinus, zijn verklaring van de Catechismus, bij zondag 22 breed hierover handelt, wordt er in de officiële belijdenisgeschriften met geen woord van gerept. En zo blijft dan zowel zondag 22 van de Catechismus als art. 37 van de Ned. Geloofsbelijdenis onze aandacht spannen op die Grote Dag, wanneer heel de kerk tegelijk het volle heil naar lichaam en ziel zal ontvangen.

Hoe men intussen in zijn haasten de Catechismus toch nog meer over de z.g. tussentoestand kan laten zeggen, dan ze in werkelijkheid doet, bewijst ons **prof. Dijk**, als hij in zijn triologie „Over de laatste dingen“, I, 52 niet meer dan 3 plaatsen opsomt waar de Catechismus er over spreekt, maar dan toch nog er één teveel noemt. Hij noemt eerst antw. 42, dat onze dood een doorgang is naar het eeuwige leven, dan antw. 49, dat Christus als ons Hoofd zijn lidmaten tot zich in de hemel neemt, en dan antw. 57: dat onze ziel van stonde aan tot Christus haar Hoofd wordt opgenomen.

We geloven, dat antw. 49 moet wegvallen. Ten eerste staat er niet wat prof. Dijk zegt, dat Christus zijn lidmaten tot zich **in de hemel** neemt, maar er staat: dat wij ons vlees in

de hemel tot een zeker pand hebben, dat Hij, als het Hoofd, ons zijn lidmaten ook tot zich nemen zal. En wat belangrijker is: dat kan toch niet slaan op wat direct na het sterven met de ziel gebeurt, maar dat zal moeten slaan op wat ten Laatste Dage met ziel-en-lichaam, met de gehele mens Gods gebeurt. Hoe zou het vlees van Christus, „ons vlees” in de hemel anders de kracht van een pand kunnen hebben, als het alleen maar ging om het gaan van de ziel naar de hemel? Elke verklaring van de Catechismus op zondag 17 zal ons ervan overtuigen, dat hier gedacht moet worden niet aan wat in het stervensuur der individuele gelovigen gebeurt, maar wat op de Grote Dag voor heel de kerk gebeurt, als Christus mij met alle uitverkorenen tot zich zal nemen in heerlijkheid.

C. P. Plooy.

PERSCHOUW

Barmhartigheid der...

Ds Algra schreef in zijn Kerkblad het volgende:

„Vorige week vroeg ik onze huisdokter, dokter Den Hengst, hoe het met zijn schoonvader ging. Ik had n.l. gehoord, dat die schoonvader, ds Verhagen, in konflikt geraakt was in zijn gemeente, de Geref. Gemeente van Gouda. Hij had met zijn medestanders een proces over de kerkelijke goederen verloren, en hij had na de uitspraak op staande voet de pastorie moeten ontruimen. Een heel ding, vooral voor zulke oude mensen. Daarom vroeg ik hoe alles nu ging.

De dokter antwoordde me: „Een wildvreemde man in Gouda, die we heel niet kennen, had gehoord wat ze vader op zijn oude dag hebben aangedaan. En hij heeft prompt een prachtig huis gekocht, en de bewoners een schadeloosstelling gegeven voor een vlugge verhuizing, zodat mijn ouders er zó in konden trekken. En die onbekende had er bij bepaald, dat mijn ouders er hun hele leven in mogen wonen, zonder huur te betalen”.

Ik kan niet een beoordeling geven van dat konflikt in de Geref. Gemeente van Gouda. Ik ben daartoe trouwens niet geroepen. Maar als die oude ds Verhagen, 76 jaren oud, één van de discipelen des Heren is, wat we wel mogen aannemen, dan geldt van dien „wildvreemde” het Schriftwoord: „Want wie U een beker water geeft, in den Naam van Christus, omdat gij van Hem zijt, voorwaar Ik zeg U, dat hem zijn loon voorzeker niet zal ontgaan”, Markus 9 : 41.

Men kan, volgens de oude Dordtse Kerkenordening, een Dienaar des Woords slechts afzetten, als hij dingen heeft gedaan die bij een gewoon gemeentelid tot afsnijding zouden moeten leiden en die hem voor de wereld eerloos maken. In feite is het vaak zo, dat de man, die afgezet is, eer van de wereld ontvangt, en dat degenen die hem afzetten juist eerloos voor de wereld worden om de manier waarop zij dat doen.

Er zou een serie boeken te schrijven zijn over alle gevallen van afzetting, broodroof, vrijheidsberoving, en beroving-van-het-leven. Zelfs hebben wel zenuwartsen zich met het „probleem” beziggehouden, waarom „kerkelijke groeperingen” zo onverdraagzaam zijn. Waarom de brandstapel? Waarom moest ds De Cock de gevangenis in? Waarom moesten de remonstrantse dominees zo bijzonder slecht behandeld worden op Loevestein? Waarom moesten sommigen, tot op de huidige dag, uit hun huis worden gezet en van hun brood beroofd? Waarom moesten de Gorkumse priesters in Den Briel in een schuur worden opgehangen op last van Lumey?

U ziet, dat ik roomsen en protestanten, remonstranten en contra-remonstranten nu op één hoop werp. Van martelaren kunnen de Roomsse spreken, maar ook de Gereformeerden. De Remonstranten, maar ook de Dordtsen. Maar mag ik dat eigenlijk wel doen? Mag ik wel alle vervolgd op één lijn zetten en hen beklagen, terwijl ik degenen die hen kwalijk behandelden, gelijkelijk bestrafte wegens hun onverdraagzaamheid?

Neen. Want dat is de geest van de libertijnen uit de gouden eeuw en de geest van de „oecumenische” mensen uit onze tijd. Die wilden en willen zeer verdraagzaam zijn. Jegens remonstranten én contra-remonstranten. Jegens bezwaarden én vrijgemaakten, ge-

schorsten en schorsers. Doch wie op deze wijze zeer verdraagzaam is, is spoedig vrij onverschillig voor de waarheid Gods. Want er is verschil.

Toen ds H. de Cock gevangen werd gezet, was dat een vervolging van één die heilig naar het Woord van God leefde en de Kerk bestrafte over haar gebreken.

Toen de Remonstranten op Loevestein gevangen werden gezet en kwalijk behandeld, werd toch ook het Woord Gods geweld aangedaan: „Niet door kracht, noch door geweld, maar door Mijn Geest! zegt de HEERE der heirscharen” (Zach. 4 : 6). De leer der Remonstranten moest immers weerstaan worden niet door een kerker op Loevestein, noch door een ellendige ballingschap in Waalwijk, maar door de reine, getrouwe predikatie des Evangelies.

De Graaf van Lumey handelde ook slecht door de priesters van Gorkum op te knopen. Hij was kennelijk wraakgierig. Hij had een gloeiende hekel aan die papen.

Als we een hekel aan iemand hebben, zodat we hem nauwelijks of helemaal niet meer groeten, dan doen we niet alleen dien broeder veel pijn, maar we maken ons dan schuldig óf aan een vervolging óf aan een vijandschap, haat en nijd, die we af te leggen hebben.

Zo hebben wij, niet uit een geest van Libertijnse verdraagzaamheid, maar uit den Heiligen Geest deze vruchten voort te brengen, dat wij rechtvaardigen den verdrukte (Psalm 82 : 3) en acht slaan op den geringe (Psalm 40 : 2) en dat wij elkander in liefde verdragen (Efeze 4 : 2).

Want de werken des vleses, dat zijn twist, veten, tweedracht, partijschappen en nijd, en wie deze dingen doen zullen het Koninkrijk Gods niet beërven. Maar de vrucht van den Geest is liefde, blijdschap, vrede, lankmoedigheid, vriendelijkheid, goedheid, trouw, zachtmoedigheid, zelfbeheersing (Galaten 5)”.

De kerk heeft ook in dit opzicht veel schuld.

De haat tegen de zonde ging niet altijd gepaard met het liefhebben ook van de „vijand”.

Ermelo's Kerkgebouw

Het nieuwe kerkgebouw van de Geref. Kerk van Ermelo heeft zeer de aandacht getrokken. In „De Rotterdammer” van 22 augustus vonden we er het volgende artikel over. Omdat het voor andere kerken van belang kan zijn nemen we het hier over. Er stond boven: Noviteit bij kerkbouw in Ermelo. Fraai werk van Haagse architect.

Toen de Haagse architect P. W. J. Hoeks (arch. N.A.G.) in augustus 1958 de eerste besprekingen voerde met het kerkbestuur van de Geref. Kerk (art. 31 k.o.) te Ermelo over de bouw van een nieuwe kerk, kreeg hij de mededeling dat de totaalkosten de f 100.000.— niet te boven mochten gaan. Het moest een kerk worden met ten minste 300 zitplaatsen, kerkeradskamer, catechisatiezaal, enz. Architect Hoeks nam de opdracht voor een ontwerp aan en kwam na berekening tot de bouwkosten van slechts f 68.139.— terwijl het schilderwerk f 7650.— zou bedragen. En dan was de kerk nog zo berekend, dat er in totaal 420 zitplaatsen konden zijn.

Op 4 februari 1959 werd de zaak aanbesteed en op 7 augustus jl. is de kerk te Ermelo in gebruik genomen. Het is nu niet alleen de bezienswaardigheid van Ermelo geworden, maar de kerk is bovendien een noviteit wat de bouwmaterialen betreft. Architect Hoeks heeft voor een gering bedrag een kerk gebouwd, die bijzonder fraai genoemd kan worden en die de aandacht van vele kerkbesturen en architecten in ons land zal trekken. De beperkte middelen, die de architect tot zijn beschikking had, zijn geen remmende factoren geweest om een esthetisch geheel te verkrijgen.

De noviteit van deze kerk is het feit, dat dit het eerste kerkgebouw in ons land is, dat geheel is opgetrokken uit gasbetonblokken en wandelementen. Dit lichte, snel verwerkbare en sterk isolerende materiaal heeft er niet alleen voor gezorgd dat het kerkgebouw binnen zo'n korte tijd kon worden opgeleverd, maar ook dat de kosten zo laag bleven. Men behoeft zich bovendien beslist geen zorg te maken over de houdbaarheid van het gasbeton.

Door het gebruik van de gasbetonblokken

en de wandelementen voor binnen- en buitenmuren is er een levendige werking in de muurvlakken ontstaan: de nerven van de blokken geven als het ware een bepaald ritme aan de vlakken. De draagconstructie draalglas. De verschillende tinten van dit glas geven een merkwaardige ruimtewerking en bepalen ook direct de sfeer van de kerk. Achter de ingang is een ruime hal, welke eventueel dienst kan doen als vergaderzaal voor de gemeente. Die hal heeft een garderobe, toilet en bergruimte. Een open trap leidt naar het balkon, dat nog ruimte biedt voor plm. 40 zitplaatsen. De glazen wand tussen hal en kerkzaal is wegneembaar, zodat de 320 zitplaatsen van de kerkzaal met 60 vermeerderd kunnen worden. Maximaal kunnen er dus 420 zitplaatsen worden gemaakt.

Catechisatielokaal en kerkeradskamer, benevens keuken, garderobe, 2 toiletten en werkkast zijn achter de kerkzaal geprojecteerd. Op het dak is een kleine luidklok aangebracht in een torentje, dat klokkegaten suggereert.

Het feit, dat architect Hoeks niet alleen architect is, maar ook kleurenexpert en kunstschilder, heeft natuurlijk heel veel goed gedaan aan het kerkgebouw. De kathedraalglazen ramen zijn van afwisselende zachte tinten, de preekstoel heeft tussen de blank-eiken betimmering een blauwe achtergrond en achter de preekstoel is een bord van diep blauw geplaatst, dat een grote rust geeft bij het kijken naar de predikant. Bovendien suggereert dit blauw een bepaalde ruimte.

De muur aan de voorzijde van de kerkzaal heeft Hoeks niet geheel blank gelaten, doch in enkele vlakken verdeeld door heel zachte pasteltinten, zo zacht dat ze nauwelijks te herkennen zijn. Die vlakverdeling in kleuren geeft zo'n enorme rust, dat men zich direct thuis voelt in dit kerkgebouw. De kleurvlakken suggereren dan weer een kruismotief. Kerkerads- en catechisatiekamers zijn ook in twee verschillende tinten ingericht en de ramen hiervan zijn zo gemaakt, dat ze niet alleen een functie hebben als lichtbron, maar ook als deel van de ruimte zelf. Het kleine blanke kerkje in Ermelo is een juweel geworden, een gebouw, dat werkelijk kerk bleef en dat een bijzonder goede spreekakoestiek heeft. De zitplaatsen worden gevormd door stoelen.

Als cadeau schonk architect Hoeks aan de kerkeraad een aan de buitenmuur door hemzelf vervaardigde sgraffito. Dat is een versieringstechniek op muren, berustende op het wegkrabben van figuren in een pleisterlaag tot op een daaronder liggende laag van een andere tint, waardoor deze tint figuraal gaat spreken. Deze sgraffito bevat enkele Bijbelse symbolen en is uitzonderlijk mooi van lijn en werking. Met recht is dit kerkje de trots van Ermelo geworden, het dorp waar al meerdere prachtige bungalows van architect Hoeks staan.

VAN HIER EN GINDS

Chinees predikant keerde vrijwillig in gevangenis terug

Een bekend Chinees predikant, Wang Ming Tao, is opnieuw in de gevangenis gekomen, zo bericht een uitgewezen Engelse zendeling in China, Helen Willis. Zij vertelde dat hij enige tijd geleden gevangen werd genomen en blootgesteld aan martelingen en een hersenspoeling. Tijdens deze behandeling onderschreef hij een verklaring die de communistische autoriteiten hem voorlegden, waarna hij werd vrijgelaten.

Toen het hem duidelijk werd, wat hij onderschreven had, ging hij naar de autoriteiten, trok zijn handtekening in en kwam daarmee opnieuw in gevangenschap.

De Engelse zendeling vertelde verder, dat honderddertig van de honderdvijftig kerken in Shanghai gesloten zijn. De twintig die nog open staan worden door de staat gedirigeerd. Hier worden niet alleen de preken gecensureerd, maar krijgen de predikanten rechtstreeks orders wat ze moeten zeggen, speciaal ten gunste van het regiem.

Ontkerstening bij de Britse jeugd

De Baptistenzondagsscholen in Engeland hebben in het afgelopen jaar een teruggang van 21.000 kinderen moeten boeken door het

verlies van zeer veel „teen-agers”. Ongeveer een vijfde van het verlies valt in het gebied van Londen maar ook in vrijwel alle graafschappen was er achteruitgang in bezoek aan de zondagsschool.

Russel Shearer, voorzitter van het moderamen van de Free Church Federal Council, heeft in die kwaliteit een toespraak gehouden over de deugden en gebreken van de opgroeiende jeugd. Hij karakteriseerde de teen-agers als jonge mensen die hun ogen goed open hebben, geen ideaal en geen illusie koesteren en materialistisch en fatalistisch zijn. „Al deze jongelui lijken een wereld te bewonen waarin het christelijk geloof niet doordringt. Zij maken geen geheim van hun scepticisme ten aanzien van alles wat wij geloven en waar wij voor staan, en wij lijken niet bij machte te zijn werkelijk contact met hen te maken”.

Slechts echte liefde zou volgens dr Shearer de weg kunnen banen naar deze jongens en meisjes. Zijn conclusie was, dat een kostbaar en veeleisend persoonlijk dienstbetoon de kern is van het soort evangelisatie dat de kerken zullen moeten bedrijven; geen enkele gezindte beschikt volgens hem over voldoende middelen om deze taak alleen te ondernemen.

Scandinavië

De leiders der Noorse kerk hebben vastgesteld, dat het kerkbezoek in het afgelopen jaar is toegenomen. De bisschop van Tunberg merkte in verband hiermede op, dat „de mensen niet van niets kunnen leven”. Arne Fjelbu, bisschop van Nidaros, sprak over de frappante toename van het aantal jeugdige personen, dat deelneemt aan het Heilig Avondmaal.

Voortgaand contact

De generale synode der Christelijk Gereformeerde Kerken heeft zich in Rotterdam uitvoerig beziggehouden met de kwestie van de eenheid der andere gereformeerde kerken.

De besprekingen met de Geref. Kerken (vrijgemaakt) zullen worden voortgezet. De synode besloot, nu de generale synode der Gereformeerde Kerken de bekende „vervangingsformule” van 1946 had ingetrokken, ook met haar opnieuw besprekingen op te nemen.

INGEZONDEN

Binnenkort verschijnt het vijfde nummer van 'Lucerna', gereformeerd interfacultair tijdschrift, waarmede de eerste jaargang bijna is voltooid. De redactie is zich ervan bewust dat Lucerna nog pas aan het begin van haar ontwikkeling staat. Pogingen tot verdere uitbreiding van de redactie worden nog steeds intensief ondernomen; een representatief redactie-team zal immers de veelzijdigheid van het tijdschrift ten goede komen. Voor het vruchtbaar voortbestaan van het tijdschrift zal echter nodig zijn dat nog meer medewerking geboden wordt door mensen van allerlei vakwetenschappelijke richting en ligging.

Wat dit laatste betreft, het is de redactie meermalen gebleken dat er misverstand voorkomt omtrent doelstelling en streven van Lucerna. Daarom wil zij gaarne van deze gelegenheid gebruik maken om er op te wijzen dat Lucerna een medium wil zijn voor onderlinge confrontatie en contact van allen die de gereformeerde belijdenis ten volle willen handhaven. Lucerna wil een forum zijn waarop zonder enige discriminatie in vrijheid gediscussieerd kan worden over de grondvragen, die achter de vakwetenschappen en de wetenschapsbeoefening liggen. Daarnaast wil zij gaarne vakwetenschappelijke studies opnemen, die van algemeen belang blijken te zijn.

Het komt de redactie voor dat intensiever contact tussen de gereformeerde academici (ook chr. gereformeerde academici hebben hun medewerking toegezegd) in de huidige situatie uiterst gewenst is, en ook vruchtbaar zal blijken voor een beter onderling verstaan als voor een gezamenlijke positieve aanpak van actuele vraagstukken.

Om deze redenen wil zij er op aandringen dat velen hun afwachtende houding laten varen en dit streven metterdaad gaan steunen.

Redactie van „Lucerna”.

KERKNIEUWS

Ds J. de Waard. Ds J. de Waard em.-predikant te Kampen is vorige week zeer ernstig ziek in het ziekenhuis te Kampen opgenomen.

Ds G. Lievaart. Ds G. Lievaart van Onnen mocht zondag weer tweemaal voorgaan in de gehouden kerkdiensten. Ds Lievaart is weer zover hersteld dat hij zijn volledige ambts-werk kan hervatten.

Uit de Can. Ref. Churches. De kerkeraad van Watford besloot in principe aan het verzoek van de broeders en zusters in London inzake de instituering der Can. Ref. Church aldaar te voldoen. Er zal nog een nadere verklaring door de praeses opgesteld worden, waarin een en ander nader omschreven en gemotiveerd zal worden. In de wijkvergadering van Watford en London zal deze zaak ook nog besproken worden.

De raad van de zendende kerk van Toronto heeft voor het zendingswerk der Can. Ref. Churches op Nw.-Guinea beroepen br. H. Knigge te Groningen. De roeping wordt pas van kracht als br. Knigge na de vereiste examens beroepbaar gesteld is.

De kerkeraad van Smithville besloot voortaan 3 diensten per maand in de Engelse taal te houden.

In Canglely is een bouwcommissie benoemd om de mogelijkheid van kerkbouw te onderzoeken.

Het kerkgebouw van Barrhead-Neerlandia wordt verbouwd en van een nieuwe verwarmingsinstallatie voorzien.

Mr. H. Krabbedam is na gehouden preparatoir examen door de classis Ontario-Noord toegelaten om te staan naar het ambt van Dienaar des Woords. Mr Krabbedam is reeds voorgegaan in een Dienst des Woords te Smithville. Hij zet zijn studie gedurende een jaar voort aan het Westminster Seminary te Philadelfia U.S.A.

Adressen. Met ingang van 5 oktober is het adres van de Geref. Kerk van Zwijndrecht-Gr. Lindt, T. P. Bakker, Celebesstraat 6, Zwijndrecht.

THEOLOGISCHE HOGESCHOOL

Kort Verslag

van de vergadering van deputaten-curatoren van de Theologische Hogeschool in het gebouw der Hogeschool op vrijdag 2 oktober 1959.

Door afwezigheid van de president-deputaat-curator Ds D. van Dijk opent de assessor-deputaat-curator Ds J. van Bruggen de vergadering; hij leest 2 Tim. 4 de verzen 1 tot 8 en gaat voor in gebed.

Hij spreekt zijn blijdschap uit dat Ds D. Vreugdenhil weer behouden is teruggekeerd van zijn reis, en dankt Ds J. Hettinga voor het in afwezigheid van Ds D. Vreugdenhil waargenomen secretariaat.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en ongewijzigd vastgesteld.

De series lectionum 1959/1960 wordt vastgesteld.

Prof. C. Veenhof doet verslag van het bezoek dat gebracht is aan het Dames-comité „bibliotheekfonds”. Hij deelt mede dat er in november een vergadering met genoemd Dames-comité zal plaats vinden.

Ingekomen is een adres-verandering van Prof. J. Kamphuis. Zijn adres is thans: Fernhoutstraat 22, Kampen, telefoon K 5292 - 3812. Postgiro 558949.

Ter tafel is een dankbetuiging van Prof. L. Doekes voor de attentie ter gelegenheid van zijn geslaagd examen aan de Universiteit te Münster. De president wenst Prof. L. Doekes nogmaals geluk met wat hij aan de Universiteit heeft gehaald.

Ontvangen werd een bericht van huwelijks-voltrekking van Marinus Brandes en Debora Elisabeth Brakman; zal worden beantwoord.

Behandeld wordt de nota der Hoogleraren over de bijbelkennis bij de aankomende studenten.

Prof. C. Veenhof doet enkele mededelingen van de voorbereidende arbeid welke wordt verricht om te komen tot een systematische catalogus voor de bibliotheek. Het rapport over deze materie is echter nog niet gereed.

Na de middagpauze is de President-deputaat-curator Ds D. van Dijk ter vergadering. Hij neemt de leiding over.

Besproken wordt, hoe de afvaardiging naar de promotie van Prof. L. Doekes zal worden geregeld.

Nog eer deze bespreking ten einde is, komen deputaten-financiëel ter vergadering. Gelezen worden de notulen van de laatste vergadering van deputaten-curatoren en deputaten-financiëel. Zij worden ongewijzigd vastgesteld.

De door de komst van deputaten-financiëel onderbroken bespreking wordt met deputaten-financiëel voortgezet. Besloten wordt, dat heel de kring der School met een eigen verzoegenheid naar de promotie plechtigheid zal gaan.

Besloten wordt de vergoeding voor de arbeid der Lectoren voor de klassieke talen (tot de volgende synode voorlopig) te verzorgen; (zie korte notulen van 18 juni 1959 ad art. 4).

Enige zaken betreffende pensioen- en invaliditeits-verzekering worden wel besproken, maar eer hierover een besluit kan vallen zullen verschillende onderdelen dezer zaken nog nader onderzocht moeten worden.

De deputaten-financiëel verlaten de vergadering.

Ds W. Vreugdenhil rapporteert mede namens Ds H. Veltman over het nazien van de boekhouding van de bibliothecaris. Alles werd in goede staat bevonden.

Het Collegebezoek wordt als volgt geregeld: Van grote-vacantie tot Kerst-vacantie: Ds D. van Dijk en Ds J. van Bruggen; van Kerst-vacantie tot Paas-vacantie: Ds K. Doornbos en Ds W. Vreugdenhil; Van Paas-vacantie tot grote-vacantie: Ds J. Hettinga en Ds D. Vreugdenhil.

Bij de rondvraag worden enige geringe en niet vermeldenswaardige huishoudelijke zaken geregeld en enige gevraagde inlichtingen gegeven.

De president-deputaat-curator sluit de vergadering nadat Ds F. de Vries haar in dankzegging is voorgegaan.

Namens deputaten-curatoren,

J. van Bruggen, Assessor.

THEOLOGISCHE HOGESCHOOL-DAG 1959

Gevonden voorwerpen op de gehouden Schooldag:

een aantal zakdoeken, één paar lichtgrijs en één paar donkergrijs gehaakte dameshandschoenen, een zwart vulpotlood, een etui met donkergroene zonnebril, een grijze damestas met inhoud (o.a. bijbeltje), één paar grijze glacé dameshandschoenen.

Te bevragen bij de pedel der Hogeschool, Broederweg 15, Kampen.

Regelprijs 20 cent per m.M.

Bij contract reductie.



ADVERTENTIE-TARIEF:

FAMILIEBERICHTEN:

Regelprijs 15 cent per m.M.

BETALING ABONNEMENTSGELDEN

Met 1 oktober begon het tweede halfjaar van de derde jaargang van OPBOUW.

Mogen we onze abonnees beleefd verzoeken hun abonnementsgeld zo spoedig mogelijk te storten op onze postrekening 233117 t.n.v. Drukkerij Steenberg, Zeist met vermelding: voor „OPBOUW”.

De abonnementsprijs is voor een geheel jaar f 10.—, en voor een halfjaar f 5.—.

Een jaarabonnement loopt van 1 april tot 31 maart. Men kan zich echter ook tussentijds als abonnee opgeven.

De administratie.

Drukkerij Steenberg

ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452



Periodieken

Boekwerken

Handelsdrukkerij